

Prof. dr hab. Krzysztof Pietkiewicz
Wydział Historii Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

INSTYTUT HISTORII PAN	
Wpłynęło: 15.05.24	Znak: piper
Ref: 11.05.24	Zaś: mail

wp 15.05.24
piper
mail
R

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Joanny Heleny Kunigielis pt.: *Mosty, przeprawy i myto mostowe na obszarze województw wileńskiego i trockiego od II poł. XIV w. do reformy administracyjnej 1565/1566*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Adriana Jusupovičia i dr Andrzeja Buczyły, Warszawa 2024, stron 204.

Mgr Joanna Kunigielis jest absolwentką studiów doktoranckich (2016-2020) w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, gdzie początkowo problematykę litewską zgłębiała pod kierunkiem Ś.P. Prof. dr. hab. Henryka Lulewicza, a następnie od 2019 r. prof. dr hab. Adriana Jusupovičia. Nie był to jej pierwszy kontakt z lituanistyką, bowiem w trakcie studiów historycznych, które podjęła po maturze na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie, gdzie licencjat uzyskała pod kierunkiem prof. dr hab. Józefa Śliwińskiego, a magisterium (2014) pod kierunkiem dr hab. Marka Radocha pisząc prace z dziedziny historii średniowiecznej Litwy. W Olsztynie aktywnie uczestniczyła w naukowym ruchu studenckim. Od 2013 r. brała udział w kilku konferencjach naukowych, wygłaszając referaty poświęcone historii średniowiecznej i nowożytnej Litwy, ma za sobą staże naukowe w Litwie, Niemczech i W. Brytanii. W ramach grantu NPRH brała m. in. udział w opracowaniu spisu urzędników ziemi nowogrodzkiej i województwa nowogrodzkiego. Opublikowała 4 artykuły naukowe, siedem recenzji i wraz z dr hab. Anną Pytasz Kołodziejczyk przygotowała do druku Inwentarz dworów starostwa grodzieńskiego z 1578 r. Te i inne prace stanowią dobre przygotowanie finalizacji przewodu doktorskiego, który zapowiadała w 2021 r. publikacja w formie artykułu w „Roczniku Lituanistycznym” zarysu problematyki podjętej w rozprawie doktorskiej¹.

Zadanie jakie postawiła przed sobą mgr Joanna Kunigielis podejmując się badań nad mostami i szerzej przeprawami przez rzeki i inne przeszkody wodne na terenie dwóch centralnych województw W. Ks. Litewskiego na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej, na pierwszy rzut oka, może wydawać się niezbyt skomplikowane, jednak wobec braku specjalistycznych opracowań poświęconych wybranej przez nią problematyki, opracowanie ma

¹ J. Kunigielis, *Organizacja funkcjonowania mostów i grobli w Wielkim Księstwie Litewskim od drugiej połowy XV do końca XVI wieku – zarys problematyki*, „Rocznik Lituanistyczny” 7/2021, s. 39-58, zawierający już bogaty, teraz wielokrotnie powiększony przegląd literatury.

charakter pionierski. W cytowanej literaturze mgr J. Kunigielis udało się wskazać jedynie na kilka publikacji tematycznie poprzedzających jej badania. Jest to artykuł Alaksandra Doŭnara, „Most na półtora pręta”, zawierający zarys historii komunikacyjnej Białorusi w XVI-XVII w., Laimontasa Karaliusa, o mostach, przewozach, przeprawach, kamszach (gaciach) i groblach na drogach W. Ks. Litewskiego XVI w. A obok tego liczne prace Tomasa Čelkisa, zajmującego się jednak przede wszystkim zagadnieniami sieci drogowej W. Ks. Litewskiego oraz Algimantasa Miškinisa, architekta i urbanisty, autora wielotomowej serii poświęconej dziedzictwu i wartościom litewskiej urbanistyki, wykorzystującego bogaty materiał źródłowy dotyczący między innymi dróg i przepraw mostowych. W sytuacji braku badań podstawowych nad postawionym zagadnieniem, doktorantka wykorzystała liczne publikacje na podobny temat z krajów sąsiednich (polskie, białoruskie, ukraińskie, litewskie, łotewskie), a także czeskie, niemieckie, angielskie i inne. W bibliografii znajdujemy także odwołania do ponad 25 słowników merytorycznych i językowych, w tym kilka do języka staroruskiego, podstawowego dla piśmiennictwa W. Ks. Litewskiego tej epoki.

Literatura przedmiotu oraz skromna i rozproszona baza źródłowa, czemu mgr J. Kunigielis poświęciła dość szczegółowe rozważania, oraz trudności spowodowane koniecznością porzucenia kwerendy w Rosji, na Białorusi i Ukrainie od 2022 r., mimo przeszkód, pozwoliły stwierdzić, że pewne rozwiązania stosowane w omawianym okresie były jednak uniwersalne, co pozwoliło na stworzenie modelu funkcjonowania mostów i innych typów przepraw na przełomie średniowiecza i nowożytności. Metodologicznie praca została wykonana zgodnie z współczesnymi trendami w tego rodzaju badaniach historycznych. Mgr J. Kunigielis posłużyła się głównie metodą egzemplifikacyjną i porównawczą, co pozwoliło dzięki analizie konkretnych przypadków na wyprowadzenie ogólnych wniosków. Użycie metody retrogresywnej ograniczyła do tych przypadków, gdy późniejsze źródła mówiące o istnieniu przeprawy pozwalały domyślać się wcześniejszego wykorzystywania danego obiektu. Ponadto jak wspomniała wątek metodologiczny wstępu (s. 9), „Choć praca może nosić znamiona interdyscyplinarności to nie traktowałam tego nurtu jako metodologicznego dogmatu. Przeciwnie, postrzegam go jako ważny element kombinatoryki historycznej (pojęcie zaczerpnięte z nauk matematycznych propagowane przez prof. Andrzeja Poppe), czyli metody polegającej na łączeniu różnych faktów z wyważonymi i dającymi się zweryfikować hipotezami. Nie mniej istotna jest intuicja, która niezwyfikowana może prowadzić na manowce. Liczyłam, że takie podejście przybliży mnie do prawdy historycznej”.

Cezurę początkową badań wyznacza zasób dostępnych źródeł, które dla W. Ks. Litewskiego w tej materii pojawiają się dopiero w ostatnich dekadach XIV w. Podobnie rzecz

ma się z cezurą końcową, wyznaczoną przez reformę administracyjną Zygmunta Augusta 1565/1566 r. W jej rezultacie na części województw wileńskiego i trockiego utworzono 3 nowe województwa (mińskie, nowogródzkie, brzeskie-litewskie). Z kolei w zmniejszonym województwie wileńskim powołano 5, a w trockim 4 duże powiaty, w których pojawiły się powiatowe sądy, ziemskie, grodzkie i podkomorskie, co wraz z ustanowieniem II Statutu Litewskiego, generalnie zmieniło rolę wyższych sądów, marszałkowskiego i hospodarskiego i jest dodatkowym argumentem za przyjęciem tej cezury wobec zmiany systemu działania administracji i sądownictwa. Tylko sądownictwo miast posiadających przywileje na prawo miejskie nie uległo zmianie. Jedyna wątpliwość to pewien kłopot wynikający z faktu, że wymienione w tytule województwa wileńskie i trockie w kształcie, w jakim zjawiska w nich występujące poddane zostały badaniom, nie istniały przed reformą 1565/1566 r.

Struktura rozprawy mgr Joanny Kunigielis jest przejrzysta i przyjęta w sposób celowy. Praca liczy 204 numerowane strony, z których zasadniczą część stanowią cztery nierównej objętości rozdziały (s. 33–168), które poprzedza wykaz skrótów i wstęp (s.3–12), a zamyka zakończenie (s. 169–175), po czym następuje bibliografia ułożona w sposób klasyczny z podziałem na źródła archiwalne, publikacje źródłowe, opracowania i słowniki.

Pierwszy rozdział, mgr J. Kunigielis poświęciła wyjaśnieniu spotykanej w źródłach terminologii dotyczącej mostów i wszelkiego rodzaju terminów pokrewnych. Rozdział napisany jest ze znanstwem a objaśnienia poparte rzetelnymi studiami w literaturze i słownikach. Doktorantkę interesuje też etymologia spotykanych określeń. Czytelnik dowiadyuje się kolejno jak definiowany jest *most* w pokrewnych językach wschodniosłowiańskich i polskim oraz litewskim (*tiltas*), jak określano budowę i części składowe mostów etc., wszystko to wzbogacone licznymi przykładami i cytatami źródłowymi, na temat także sposobów budowania i korzystania z przepraw. Ciekawe jest wyodrębnienie pojęcia *mostek* (w tym *kładka*), oraz *most murowany* (cegłany), na terenie litewskim spotykany bardzo rzadko i wyróżniający się w masie drewnianych budowli tego typu. Kolejnym jest *most na łodziach* (pontonowy), most zwodzony, w tradycji ruskiej zwany *żurawiec* (*żerawiec*) lub most łabędzi (*lebiedinyj*), spotykany głównie przed bramami do zamków i miast. Osobne miejsce zajmuje *przewóz*, przeprawa łodzią lub promowa, prowadzona bardzo różnymi środkami oraz *grobla*, rozumiana zarówno jako droga na podwyższeniu, jak i urządzenie piętrzące wodę. Następnie mgr J. Kunigielis objaśnia termin związane z budowaniem i eksploatacją oraz ekonomicznym korzystaniem z przepraw – *arenda i myto mostowe*. Z nich najważniejsze to *moszczenie*, czyli budowanie, konserwacja naprawa mostów, przepraw, dróg itp. Stan dróg polepszano wzmacniając je gaciami, których budowę nazywano gaceniem, czyli

utwardzaniem. Z gacią związany jest termin kamsza, czyli odcinek drogi na podmokłym terenie utwardzony bierwionami lub faszyną, lub wyłożony kamieniami (lit. *kulgrinada*), w końcu *bród*. Osobne miejsce zajmują określenia osób powiązanych z budową mostów, do których mgr J. Kunigielis zaliczyła mostowniczych, borci i bojarów putnych.

W drugim rozdziale pt.: *Mosty w topografii*, mgr J. Kunigielis zajęła się odzwierciedleniu mostów i przepraw na dawnych mapach i planach w powiązaniu z mapami historycznymi, co znamionuje jej bardzo dobre przygotowanie do analizy podjętego problemu. Po przytoczeniu licznych przykładów i odwołaniu do literatury wykazała, że mosty na planach i mapach występują sporadycznie dopiero od II poł. XVII w., toteż stworzenie mapy historycznej na której odtworzono by siatkę przepraw jest, mówiąc eufemistycznie, trudne (s. 61). Dodatkową egzemplifikację stanu źródeł kartograficznych stanowi ekskurs: *Województwo wileńskie i trockie na dawnych mapach* (s. 61–67), od Ptolemeusza po mapę „radziwiłłowską” Tomasza Makowskiego (1603), lepiej znaną z wydań 1613, 1631 i 1635. Następnie mgr J. Kunigielis dokonała analizy środowiska fizjograficznego, ukształtowanego w okresie zlodowaceń – w fazie warty 170–120 tys. lat temu i fazie wisły 115–11,5 tys. lat temu, do tej pierwszej użyła bez objaśnienia terminu *zlodowacenie medininkajskie* (?).

Zasadnicze znaczenie dla badań mgr J. Kunigielis nad przeprawami ma ukształtowanie sieci hydrologicznej (rzek i jezior) – hydrosfery oraz rola zjawisk klimatycznych. Tu subiektywne zapiski o pogodzie, długości zimy, opadach, wietrze, temperaturze itp. nie poddają się jednoznacznej interpretacji. Doktorantka słusznie z pewnym dystansem traktuje rozmaicie przedstawianą w literaturze chronologię zmian klimatycznych, zwłaszcza tzw. szczytu klimatycznego w średniowieczu i małej epoki lodowcowej u progu ery nowożytnej. Niestety ze względów politycznych nie mam dostępu do prac rosyjskiego klimatologa W. Klimienki, który podjął ciekawą próbę połączenia zmian klimatu z przełomami w dziejach ludzkości, opisał też historię klimatu Europy Wschodniej². Tę część pracy kończą rozważania na temat zalesienia (s. 79–85), co oczywiste, bo ówczesna Litwa uważana była powszechnie za kraj wybitnie leśny, gdzie las pełnił także funkcje sakralne, kulturowe, obronne i gospodarcze, w tym interesujący szczególnie autorkę drzewostan, wartość i dostępność poszczególnych potrzebnych do budowy mostów gatunków drewna. Przy omawianiu zagadnienia eksploatacji puszczy zabrakło mi prac powstałych w ośrodku olsztyńskim, zwłaszcza Józefa Śliwińskiego³.

² Клименко В.В., *История климата Восточной Европы*, [w:] *Эволюция российской ментальности, „Социоестественная история. Генезис кризисов природы и общества в России”*, Вып. XXVI, ред. Э.С. Кульпин, Москва 2005, s. 169–189. Клименко В. В., *Климат: непрочитанная глава истории*. Москва 2009.

³ *Puszcze wielkoksiażęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV-XVI wieku : (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007; J. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji i*

Niezwykle ciekawie przedstawia się część rozprawy poświęcona roli mostów w przestrzeni miast, zbudowana w oparciu o zwrot przestrzenny w najnowszych badaniach europejskich łączący w sobie kulturę materialną i duchową. Kończy rozdział lokalizacja mostów na szlakach komunikacyjnych wzbogacona o zaczerpnięte ze źródeł opisy dróg magistralnych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym oraz dla podróży władców i lokalnych – ludności miejscowej pod kątem lokowania na nich mostów. Tu przydałaby się choćby najprostsza mapa pokazująca schematycznie przebieg tych szlaków.

Syntetyczny rozdział 3. Prawne ramy funkcjonowania mostów, doktorantka rozpoczyna od ogólnopaństwowych regulacji, które zgodnie z jej ustaleniami opierały się na tradycji – prawie zwyczajowym, *starinie*, dawności sięgającej XIII w., na której opierały się wielkoksiażące przywileje (nazywa je ogólnopaństwowymi): przywileju Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r. zachowującym dawny obowiązek budowania nowych mostów, poprawiania starych i naprawiania dróg. Z kolei w *Sudiebniku 1468 r.* (tu 1486) Kazimierz utrzymał te powinności odwołując się do ich stosowania za Witolda i Zygmunta. Przywilej Aleksandra z 1492 r. potwierdzał regulacje z 1447 r., na zasadzie dawności i przestrzegania prawa miejscowego. Co prawda mgr J. Kunigielis pominęła potwierdzenie przywilejów przez Zygmunta Starego z 1506 r., ale analiza Statutów litewskich (s. 128–132), to doskonale porównane norm dotyczące obowiązku utrzymywania dróg i przepraw z konkluzją, że nacisk na sprawne funkcjonowanie sieci drogowej kładziono już od czasów Giedymina (skąd ta myśl?). Następnie autorka przechodzi do omówienia publicznych dokumentów prawnych dotyczące funkcjonowania mostów i myt, wśród których wyodrębnia przywileje, listy (w zasadzie mandaty), arendy (s. 140/141) i potwierdzenia i pełniące istotną rolę uchwały sejmowe. W podsumowaniu tego rozdziału mgr J. Kunigielis stwierdza, że kwestia właściwej organizacji sieci drogowej i związanych z nią mostów była obecna w kształtującym się państwie litewskim na długo przed oficjalnym skodyfikowaniem prawa. Zastanawia ją szczupłość zachowanych źródeł, w większości pochodzących z ziem zachodnich W. Ks. Litewskiego, co tłumaczy gęstością sieci rzecznej oraz związkami gospodarczymi z Zachodem. Zwraca jednak uwagę na dużą ilość zwolnień z opłat, co wskazuje na istnienie na szlakach komunikacyjnych wielu obiektów za korzystanie z których należało płacić.

Ostatni rozdział 4. Myto mostowe, grobelne i przewozowe (s. 145–168) mgr J. Kunigielis rozpoczyna od definicji myta, rozumianego jako opłata w naturze lub monecie

splawu przemysłowych towarów leśnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego do portów Bałtyku za Zygmunta II Augusta (1544-1572), Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2014.

za przewóz towarów na drogach wodnych lub lądowych, także opłata celna na granicach. Przegląd poglądów historiografii na klasyfikację i pochodzenie różnych opłat drogowych, mających od czasów rzymskich charakter uniwersalny, rozpoczyna dla obszaru Polski i W. Ks. Litewskiego od dawniejszych prac J. Moraczewskiego, przez M. Lubawskiego, F. Leontowicza, M. Downara-Zapolskiego, S. Weymanna. Podkreślić tu, chyba powinna zestawienie współczesne Ł. Żerebcowej dla W. Ks. Litewskiego właśnie, mimo to autorka sięga jeszcze po odnoszącą się do dzisiejszej Europy pracę K. Włodkowskiego, by w końcu opowiedzieć się ostatecznie za typologią myta M. Hruszewskiego (s. 148). Zasadnicze rozważania o funkcjonowaniu myta dotyczą różnych typów zezwoleń na myta stare i nowe poparte przykładami, obrazującymi wszelkie problemy wynikające z istnienia myt, sposobu ich dzierżawy, poboru i prawa do pobierania, przymusu drogowego itp. Zwraca uwagę bardzo trudno uchwytnie myto grobelne i przewozowe i w ogóle funkcjonowanie przewozów.

Merytoryczną część pracy zamyka próba oszacowania przez mgr J. Kunigielis wartości pobieranego myta i arend (s. 159–168). Z systematycznego przeglądu posiadanych danych o wysokości myta wynika, że zależała ona od władcy, którego celem było przerzucenie na mytnika obowiązku utrzymania urządzeń komunikacyjnych w dobrym stanie. Mimo braku źródeł proceder ten był dość powszechny. Prywatni właściciele budowali mosty i występowali o zezwolenie na myto dla zwiększenia swoich dochodów. Kodyfikacja prawa była potrzebna dla zachowania porządku publicznego, skoro wiadomo o licznych przykładach nielegalnego poboru myt, na przykład w ponad 40 miejscowościach na Wołyniu. Toteż I Statut Litewski stanowił o nieustanawianiu nowych myt w miastach i na mostach, groblach, wodach, jarmarkach (przypis 830 s. 168, rozdz. I, art. 21; to samo II Statut, rozdz. I, art. 30; III Statut, rozdz. I, art. 14 i 29).

W podsumowaniu mgr J. Kunigielis trafnie dostrzega istnienie w W. Ks. Litewskim pewnego rodzaju symbiozy między wielkim księciem, mytnikami, arendarzami, mieszczanami i kupcami, która wyrażała się w sprawnym poborze opłat mytnych i wypełnianiu zobowiązań, co wpływało korzystnie na rozwój handlu przynosząc jednocześnie dochód każdemu członkowi takiego układu.

Z przykrością zmuszony jestem stwierdzić, że w pracy zabrakło starannej korekty. Dostarczony tekst cechuje wyraźny pośpiech w przygotowaniu, co skutkuje licznymi błędami literowymi i niezgodnościami gramatycznym wewnątrz zdań, rozmaitymi wersjami nazw miejscowych etc. Mgr. J. Kunigielis nie ustrzegła się niestety szeregu usterek, z których kilka wymaga niezbędnych poprawek w wypadku ewentualnej publikacji pracy w całości lub części co uważam za niezwykle pożyteczne naukowo.

- Na początku w wykazie skrótów Metryka Litewska występuje najpierw jako LM – Lietuvos Metrika (dla wydanych na Litwie ksiąg), brak skrótu dla ksiąg Metryki wydanych na Białorusi, pt.: *Metryka Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga*. Znam 9 tomów (28, 30, 35, 42, 43, 70, 272/58 KSD, 523[jest i litewska], 560), cytowana jest tylko ks.35
- s. 28, wątpliwości budzi objaśnienie pojęcia *мостовое*, jako moszczenie, bo to także polskie *mostowe* – opłata (myto). W przypisie 120 przywołano inne ruskie pojęcia, w poprzednim – 119 odwołano się do *Słownika staroruskiego XI-XIV w.* gdzie takiego znaczenia w ogóle nie ma. W rosyjskim *Słowniku języka staroruskiego*⁴, w obocznym znaczeniu – materiały do budowy mostów (sto kamieni mostowego ...)
- s. 31. Promy. Niezrozumiałe wtrącenie: „przytoczone w cytacie słowo *promer* wywodzi się od staropruskiego *норомъ*” – bez związku z pozostałą treścią.
- s. 34, 107, 120, 148, 150, 160, przytacza szereg faktów głównie z ksiąg Metryki Litewskiej, arendy myt przez Jenka Jackowicza z Grodna, którego błędnie nazywa Janem lub Jankiem.
- s. 44. Fedko z Nieświeża. Autorka w kwestii moszczenia brodów popełnia błąd który nie przystoi lituanistce. W dołączonym przypisie 231 odwołuje się do artykułu prof. UŁ dr hab. Tadeusza Grabarczyka, „*Suchą stopą*” czy „*skacząc w fale*”. *Przekraczanie rzek przez wojska polskie od XI do początku XVI wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, t. 99, 2017, s. 87. W trakcie wyprawy przeciwko Fedkowi z Nieświeża w 1432 r. Władysław Jagiełło nakazał umoszczenie przekraczanej brodem rzeki Marchawy kamieniami i bierwionami.... Trudno winić doktorantkę, która za czasopiśmem naukowym i autorytetem wybitnego znawcy wojskowości powtarza 2 skandaliczne błędy. Cytuję in extenso: „Tak właśnie przygotowano przeprawę przez groblę nad rzeką Marchawą koło Kopystrzyna w 1432 r. Skorzystały z niej wojska Jagiełły podczas kampanii przeciwko Fedkowi z Nieświeża. Rzeka to Murafa, dawn. Murachwa, a dowódca to kn. Fedko Nieświcki⁵.”
- s. 50. Bojarzy putni. Z tym pojęciem autorka sobie nie poradziła, nie definiując czym był w systemie osadnictwa pogranicznego trakt (*nymь*), jakie związki z tym miała straż przy moście grodzieńskim (s. 50).
- s. 52. Wzmiankowany jest most na rzece Stangis który w 1642 r. zbudował Jan Wypiski, na s. 152, pisany Wypyski. Nazwanie tego niewielkiego strumienia Stangè, przepływającego przez Merecz rzeką jest niewłaściwe.
- s. 68 i 69. Tu nie rozumiem terminu *rozlewisko* Niemna (?), czy chodzi o zlewnię, czy dorzecze.
- s. 70. Nie wiem czym są torfowiska pokryte *plem*
- s. 81, p. 416, liczne błędy w nazwach miejscowych cytowanych za *Wegeberichte*: Matenburg zam. Metenburg, Kulwy zam. Kulwa, Kieronow zam. Kiernów, Labunow zam. Łabunów, Birszanty zam. Birsztany, a zupełnie niezrozumiałe zdanie, że puszcza – kompleks zwany

⁴ *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, Том 9, s. 275-276.

⁵ Na błędne nazywanie kn. Fedka Nieświckiego Nieświeskim zwrócił już uwagę J. Wolff, *Kniazioŭ litewsko-ruscy od końca X[IV] wieku*, Warszawa 1895, s. 275; podsumował dyskusję o jego pochodzeniu J. Tęgowski, *Pochodzenie kniazioŭ Iwana i Fiodora Nieświckich*, „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”, 7, 1996, s. 125–135; a ostatnio M. Kowalski, *Pochodzenie Fiodora Nieświckiego w świetle badań genetycznych. Wprowadzenie*, „Przegląd Wschodni”, T XVI, z. 1,(53) s. 151–166.

- grauden oddzielająca Zakon od Litwy znajdować się miała między Interburgiem a Ragneta.
- s. 109. Opis dróg z Merecza: „Gościniec wileński kierował się dalej na Lejpuny, a z nich do Przewałki. Te niedaleko położone od siebie miejscowości dzielił Niemen, na którym to musiała znajdować się przeprawa”. Parząc od Merecza Lejpuny są w połowie drogi do Wilna, a Przewałka w odwrotnym kierunku nad Niemnem w 2/3 drogi do Grodna.
- s. 143, p. 718, niejasny błędny przekład z rosyjskiego: „W uchwalony(m) w 1649 r. Kodeksie Katedralnym, wchodzący w skład zbioru praw caratu, w rozdziale 9 wyszczególniono zasady [...] w ogromnym stopniu podobne do rozwiązań litewskich”. Kodeks Katedralny, to jest *ulożenie soborowe 1649 r.*, czyli ustawa (*ulożenie*) soboru ziemskiego (zgromadzenia stanowego carstwa moskiewskiego) soboru – katedry. Podejrzewam użycie tłumacza internetowego, podobnie jak zapewne z Wikipedii pochodzi opis położenia Bystrzycy (s. 134, przypis 675), „koło Ostrowca w obwodzie (J. Kunigielis napisała tu w *powiecie*) grodzieńskim”, co w odniesieniu do rozporządzenia zabraniającego budowy mostów na Wilii od Bystrzycy do Kiernowa w interesie dochodów z myta mostowego w Wilnie, niczego nie wyjaśnia, bo jak się ma obwód (nie powiat!) grodzieński i powiat ostrowiecki na Białorusi do województwa wileńskiego z XVI w.
- s. 137–138. Przywileje czasowe (dożywotnie) dotyczyły miast „publicznych i królewskich”. Brak wyjaśnienia co to jest miasto publiczne.
- s. 140. J. Kunigielis wyróżnia wśród dokumentów prawnych dotyczących funkcjonowania mostów kategorię – *list*, bez wyjaśnienia, że *listem* w języku kancelaryjnym nazywano każdy dokument wystawiony w imieniu władcy lub upoważnionych urzędników, więc także przywilej. W tym wypadku chodzi o mandat – polecenie wysyłane do urzędnika.
- s. 142 p. 709 i 145, p. 724, autorka cytuje klasyczną pracę Downara-Zapolskiego *Gosudarstvennoe chozajstvo*, raz z tytułem białoruskim, czego nie uwzględniła w bibliografii, raz z właściwym rosyjskim.
- s. 148-149. Niepotrzebnie użyty termin *gramota* na określenie listu Kazimierza Jagiellończyka do bojarów łuckich dotycząca myt starych i nowych, cytowanego za wydawnictwem F. Leontowicza, *Акты литовской метрики*, T 1, gdzie jest jedynie fragment tekstu, w całości opublikowanego przez W. Mienżyńskiego, *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга запісаў* Nr 30, Minsk 2008, nr 151, s. 222-223, VIII [1480]. Oprócz tego wydawnictwo Leontowicza autorka przywołuje w kolejnym p. 736, dok. arendy myta smoleńskiego, opublikowany w LM Kn. 6, nr 382, s. 239-240.
- s. 153. Burmistrz krakowski to Jan Boner, nie Bonar.

Bibliografia:

W wykazie źródeł archiwalnych: RGADA, f 389 (LM) inw. 1. Nr 14 (LM ks. 14 jest wydana w Wilnie w 2008 r. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524-1529): Užrašymų knyga 14*, Parengė D. Antanavičius ir L. Karalius. Vilnius, 2008.

RGADA, f. 1473, inw. 1, nr 759 i to samo w LVIA, gdzie chyba chodzi o mikrofilm z Moskwy. Оп. 1, *Поместно-вотчинные архивы юго-западных земель XVI-XIX вв.*, nr 759, реєстр dok. Jundziłów, 31 kart.

Brak F. Leontowicza, *Акты литовской метрики*.

Brak cytowanego w przyp. 645, s. 128, wydania Sudiebnika 1468 r. I. Daniłowicza z 1826 r., jest wydanie I. Starostiny.

Топонимический словарь Украины, red. М.П. Янко, Київ 1998. Publikacja ta dostępna w internecie: <https://archive.org/details/topon1998/mode/2up>, М.П. Янко, *Топонімічний словник України. Словник-довідник*, Київ 1998, została wydana w całości po ukraińsku, nie ma rosyjskiego tytułu.

Powyższe uwagi w niczym nie umniejszają wysokiej oceny rozprawy doktorskiej mgr Joanny Kunigielis, która wedle jej własnego określenia „zaprezentowała model funkcjonowania mostów w okresie, w którym zarządzanie państwem było stopniowo usprawniane. Omówione rozwiązania i ich praktyczne wykorzystanie stworzyło pewną siatkę wzajemnych powiązań, które oscylowały wokół zagadnienia przepławiania się przez rzekę. Miało ono zdecydowanie szerszy wpływ na rzeczywistość i wykraczało poza samo przejście po konstrukcji”. Walorem pracy jest też postawienie szeregu nowych problemów badawczych, co dowodzi dojrzałości naukowej i zbudowania już sobie przez mgr Joannę Kunigielis własnego warsztatu badawczego.

W konkluzji stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Joanny Kunigielis spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim określonym w ustawie z dnia 20.07.2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023 poz. 742, tekst ujednolicony) i wnioskuję o dopuszczenie jej autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 6 maja 2024 r.

